

Helena Kurzová:

From Indo-European to Latin
(The evolution of a morphosyntactic type)

John Benjamins Publishing Co., Amsterdam/Philadelphia, 1993; (xvi + 259 ss)
Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science
Series IV — Current issues in linguistic theory, volume 104
(*recense — referát*)

0. Kniha zdaleka není historickou mluvnicí latiny, nýbrž zásadním polemickým vystoupením k pojmu **jazykový typ** a k dosavadním pohledům na **vývoj indoevropských jazyků**. Českého lingvistu, byť se i nezabývá komparatistikou, zaujme jako doklad o vývoji typologických úvah a proměnách funkčního hodnocení jednotlivých částí gramatiky v domácí jazykovědné tradici. Oproti přístupu přesvědčenému o naprosté služebnosti morfologie a přinejmenším teoretické záměnnosti jejích prostředků, jak jej ve zkratce vystihuje Skaličkův výrok, že "morfologie je nadbytečná", staví se kniha k morfologii jako k autonomnímu systému, studuje jeho dynamiku (uvnitř i v kontextu syntaxe a slovtvorby) a zamýšlí se nad motivací prostředků alomorfních. Kniha je svým obsahem velmi významná, domácímu čtenáři i domácím knihovnám však finančně těžko dostupná. Navíc jde o *liber difficilior lectu*, neboť argumentační výstavba není vždy náležitě jasná. Volím proto recenzi v podobě referátu.

Poznámka grafická: Latinská slova zaznamenávám historickým pravopisem bez označování délek (není-li právě délka předmětem zkoumání) a bez rozlišování polohlásek *u/v* a *ij*.

1. Tradiční komparatistika extrapoluje základní rysy indoevropského (dále jen IE) prajazyka ze stavu starořeckého/staroindického a o latině soudí, že se od předpokládané původní podoby již dosti odchýlila: «nerozlišuje» aorist od perfekta, «ztratila» medium. (Ještě větší odchylku pak představují jazyky baltské, slovanské, germánské.) Domnívám se, že tento soud vychází z reflexe staroindického vývoje od védštiny k literárnímu sanskrtu: v něm skutečně funkčně splynul aorist s perfektem a imperfektem v jediné préteritum, ba dokonce i funkčně splynuly věty aktivní s podmětem, mediální s podmětem a pasívní s opisným konatelem.

Helena Kurzová ve své monografii dokládá, že latina není zjednodušením řečtiny, nýbrž že je stejně jako řečtina (a védština a chetitština a tocharština) svébytným vyústěním jistého obecně indoevropského procesu přehodnocování společného výchozího stavu. Klíčem jejího výkladu je proces **paradigmatizace**, jenž vede od typu **derivačně flexivního (d-f)**, předpokládaný původní IE stav) k typu **paradigmaticky flexivnímu (p-f)**, stav doložených starých IE jazyků). Autorka se tak staví nejen proti klasické Schleicherově hypotéze o typových proměnách IE prajazyka (izolace → aglutinace → flexe), ale i proti jejím novodobým obměnám, jimž všem je společný tichý předpoklad, že flexe znamená přidávání gramatické informace ke slovu «o sobě», ke slovu «čistě lexikálnímu» a vnitřně nestrukturovanému. Takový předpoklad, tvrdí, není samozřejmý a vnitřní rozbor dochovaných IE jazyků jej vyvrací.

Derivačně flexivní typ není jazykem «bez gramatiky», nýbrž jazykem, který formálně nerozlišuje morfologické prostředky slovtvorby (lexikální derivace) a usouvztažňování (gramatické derivace). Slovo vytváří hierarchicky strukturovaný sémantický komplex informace lexikální i gramatické, a to komplex kumulativní, **neaktivní**: nikoli "slovesný lexém + aktívum + 1.sg", nýbrž "aktivní sloveso v 1.sg". Slova se dělí do sémantických tříd, jež se projevují morfémy s gramatickou platností (např. aktivní vs. neaktivní slovesa mají jiné osobní koncovky); distribuce gramaticky relevantních morfémů je naopak podmíněna lexikálně-sémantickou příslušností slova (např. životná jména rozlišují nominatív vs. akuzatív, neži-

vozná znají jediné absolutív). Slova odvozená od téhož základu nevytvářejí systém opozic; slova odvozená tímž morfologickým prostředkem zakládají pouze nesystematické sémantické korelace.

Paradigmaticky flexivní typ řadí slovní tvary odvozené od téhož základu do jasně strukturovaných kategorií, a to na základě opozic, nikoli segmentace: při *dic-o* vs. *dic-is* značí koncovka *-o* 1.sg, při *dic-o* vs. *dic-am*, indikativ přítomnosti. Totožnost morfu není relevantní: při *dic-am* vs. *dic-es* značí *-am* futurum, při *dic-am* vs. *dic-as* konjunktiv. Ze systému opozic, ne z morfématické segmentace, zdůrazňuje autorka, vychází relativní analyzovatelnost slova. Je třeba rozlišovat dvě úrovně paradigmatickosti: **morfologické paradigma** zadává povinnou sestavu kategorií rozlišovaných uvnitř toho kterého slovního druhu (třeba soubor časů a způsobů latinského slovesa), **flekční paradigma** zadává formy, jimiž se morfologické projevuje (např. první až čtvrtá konjugace pro přítomný subsystem latinského slovesa). Při přechodu od **d-f** typu k **p-f**, kdy se nesystematické morfologické derivace sdružují v systémy opozic, ztratily morfologické prostředky v **p-f** svou sémantickou motivovanost a staly se čistě formálními; řada z nich je alomorfních. Na jedné straně se mohou původní sémantické kategorie jakožto formálně gramatické rozšířit i na slova, na něž se z počátku nevztahovaly (IE sloveso bylo v **d-f** buď aktivní, nebo neaktivní, zatímco v **p-f** již opozice aktiva a neaktiva postihuje většinu sloves), na druhé straně mohou do jedné formálně gramatické kategorie fúzovat morfologické rozdíly, jež původně zakládaly samostatné sémantické korelace (kolektivum neživotných jmen bylo ztotožněno s plurálem jmen životných).

Jazykový typ vidí autorka v kooperaci prostředků gramaticko-morfologických, lexikálně-kategorizačních a syntaktických. Díky sémantické komplexnosti slova v **d-f** i **p-f** typu může být v obou případech věta bez formální syntaxe, «apoziční», jak říkal A.Meillet: nevyžaduje slovesný predikát a ten, je-li přítomen, nemá formální funkci. Větné vztahy vyplývají z morfologicky vyjadřované sémantiky jednotlivých syntaktických složek, jejichž autonomii zdůrazňuje rozvinutá kongruence. Ve «volném» slovosledu věty se může odrážet její komunikativní perspektiva, nejsme však oprávněni pojímat slovosled jako jazykový znak.

Ve svých předchozích pracích autorka často srovnávala řeckou a latinskou větu, dokládajíc na nich rozdíl mezi imanentně sémantickou a formálně syntaktickou strukturou (připomíná to i v 1.3.4.2, s.40). Řečtina je vskutku dobrým příkladem jazyka, který ani v pokročilém **p-f** stadiu své morfologie nemá výrazně formalizovanou syntax. Ovšem tvrzení (1.3.6, s.42), že k formalizaci IE věty dochází až druhotně v souvislosti s rozvojem myšlení a komunikace, je příliš zkratkovité: stačí jen porovnat myšlenkový přínos Řeků a Římanů.

O prodělaném vývoji od **d-f** k **p-f** svědčí v klasických jazycích řada morfosyntaktických reliktv: latinská *uerba deponentia* či *perfecto-praesentia* představují zbytky původních neopozičních lexikálně-sémantických tříd, jejichž morfologické příznaky se po zúplnění morfologických paradigmat dostaly do rozporu s paradigmatickým významem; řecké sloveso mívá v paradigmatické kategorii aoristu běžně dva až tři různotvary (dosud vesměs sémanticky rozlišitelné), které jsou pozůstatkem původní neopoziční, sémanticky motivované derivace v **d-f**; latinský «plurál neutra» je jako podmět kongruentní se slovesem v 3.pl, řecký (přes svou morfologickou paradigmatickou lépe zachovávající původní lexikálně-derivační sémantiku kolektiva), se slovesem v 3.sg., přičemž «plurál neutra» (tedy kolektivum) si nadále udržují lat. maskulína *iocus*, *locus*, *sibilus*, řec. σῖτος, δεσμός, σταθμός; lat. i další IE *nomina heteroclita* jako *femur* (N.sg) vs. *femur-is* (G.sg) dosud dokládají, že na flexi (v **p-f** plně gramatikalizované) se může podílet nejen koncovka (typický prostředek gramatické derivace), ale i kmen (typický prostředek derivace lexikální), neboť **d-f** stadium nedělilo morfologii na lexikální a gramatickou.

1.1 První část knihy objasňuje obecné vztahy **d-f** a **p-f** typu v IE jazycích, zbývající dvě části rekonstruuji společnou morfologii IE jména a slovesa a jejich zvláštní paradigmaticizaci v latině. Výklad se děje na pozadí ostatních starých IE jazyků a potenciálně osvětluje celý IE vývoj: **d-f** stadium musí obsahovat vše, co je doloženým IE jazykům společné, **p-f** stadium *implicite* ukazuje, co se mimo latinu odehrálo jinak.

IE jméno vykazuje poměrně jednoduchou morfologickou paradigmaticitu a značnou fúzi kořene/kmene a koncovek jakožto gramatických exponentů vždy «pádu» a «čísla» zároveň; jeho **d-f** stadium lze přímo doložit mnoha morfosyntaktickými relikty z dochovaných jazyků. IE sloveso má paradigmaticitu podstatně složitější, leč jeho tvary lze lépe analyzovat v hierarchii lexikální kořen — temporální/modální kmen — osobní/rodová koncovka; rekonstrukce **d-f** stadia zůstává hypotetická, přímé doklady chybí.

Z hlediska syntakticko-sémantického vymezení je pro autorku jméno výrazem primárně referenčním, sloveso primárně predikačním. Jméno směřuje ke slovesu, sloveso ke jménu, ale jejich imanentní sémantiky nesplývají. Svou morfologií nevyjadřuje jméno v **d-f** čistě lexikální referenci, nýbrž komplexní informaci "designát na jiných složkách nezávislý", "jinou složkou postižený" a pod. Tento vztah se na **p-f** promítne do významu pádů. Ani sloveso se v **d-f** neomezuje na predikaci čistého «stavu věci», nýbrž svou lexikálně-morfologickou sémantikou vždy říká "kongruentní referenční výraz je pro stav/děj konatelem, zakusitelem, trpítelem, nositelem a pod." Tento vztah se na **p-f** promítne do významu diathese. Sloveso se tedy primárně vztahuje k jedinému jménu a s ním je též kongruentní, rekcí nemá; ostatní jmenné participanty ve větě vyjadřují sice svým tvarem, že jsou ve vztahu k jiným částem, onen tvar však není dán «zvenčí» rekcí, ale «zevnitř» imanentní sémantikou «pádu».

Přídavné jméno odkazuje ke stejnému designátu jako podstatné, protože však díky své sémantice může odkazovat k designátům, k nimž odkazují nejrůznější podstatná jména, přizpůsobuje se morfologicky svému koreferentu, aby tak vyjádřilo, že jde o dvojitou referenci. Odtud jeho kongruence. Na rozdíl přídavných a podstatných jmen lze v souvislosti s jmenným rodem dobře doložit, co je to morfologická paradigmaticizace: rod substantíva je imanentní, neopoziční lexikálně-sémantickou kategorií (prototypický stav **d-f**), rod adjektíva vychází z morfologických opozic (**p-f**).

Škoda že při syntakticko-sémantickém vymezení základních IE slovních druhů *nomen — uerbum* (1.3.5, s.41; 2.1.6, ss.59-60) ani nikde jinde v knize se autorka vůbec nevyjadřuje ke kategorii *uerba nominalia*. Tvrdí-li (1.3.7.1, s.45), že neopoziční vedlejší věta spojková je záležitostí až pozdějšího IE vývoje a vymyká se čistě flexivnímu typu, bylo by nanejvýše přirozené zahrnout do výkladu i paradigmaticizaci participií a infinitivů, jakož i problém syntaktické formalizace jimi utvářených syntagmat, doložených od nejstarších IE dob.

2. Předvedu nyní ve svém vlastním uspořádání základní argumentaci H.Kurzové při výkladu latinské deklinace.

Knihy uvádí, že **d-f** neznalo čistě lexikální slova «o sobě», dodává však (2.4.6.1, s.90), že IE morfologický inventář znal i jméno sestávající z holého kmene, jež označovalo designát mimo jakékoli vztahy. U životných jmen se tento *casus indefinitivus* s «nulovým sufixem» uplatnil jako vokativ (řeč. γίγαν < γίγαντ vs. γίγας < γίγαντ-ς, λύκε vs. λύκο-ς, lat. *lupe* vs. *lupu-s* < *lupo-s*), u neživotných jako «absolutív», jenž byl pak na **p-f** úrovni přehodnocen na *N/A.sg* neuter (řeč. τὸ γόνυ, lat. *genu, mare* < *mari).

Všem životným jménům jsou společné IE «pádové» sufixy *-s, -m, -i*, a to ve dvojitým akcentově-ablautovém provedení. V knize jsou vyčleněny jako základní a na **d-f** úrovni interpretovány následujícím způsobem (v závorce stojí, jak se uplatnily na **p-f**):

-s : "samostatný", "individuální", "nezávislý"	(→ <u>N.sg</u>)
-m : "nesamostatný", "závislý", "postižený"	(→ <u>A.sg</u>)
-es/os : "samostatný", "individuální", "částečně závislý"	(→ <u>G.sg</u>)
-om : "nesamostatný", "závislý", "nepostižený"	(→ <u>G.pl</u>)
-i : "v oblasti zájmu/vlivu designátu"	(→ <u>L.sg</u>)
-ei : "namířený/směřující do oblasti zájmu/vlivu"	(→ <u>D.sg</u>)

Jako okrajový, slabý IE sufix uvádí kniha *-e/-H₁*, a to bez sémantické specifikace.

Oceňuji originalitu postupu, při němž se pro rekonstrukci **d-f** stavu sdružují tvary, jež vedly na rozdílné pády. Autorka uvádí (2.4.1.2), že při sémantické analýze IE pádů (řekl bych «proto-pádů») nevychází ani z jejich syntaktického uplatnění, jak se tradičně dělávalo, ani z vnitřní paradigmaticky, jak činily různé strukturalistické přístupy, nýbrž že se je snaží popsat souborem sémantických rysů. Postrádám vysvětlení, proč použila právě ty, které použila, a jaké jsou mezi nimi vztahy.

Sufix *-e/-H₁* je homonymní. Uplatňuje se jednak (původně snad jen u jmen životných) jako příznak ne-jednotlivosti, jednak (původně snad jen u neživotných) jako instrumentál. V prvním uplatnění se dochoval ve tvarech duálu (v lat. jen slova *duo*, *ambo*, v řec. paradigma-tizován, cf. τὸ φύλακε), v druhém, v instrumentálu (v lat. paradigma-tizován v Abl.sg — původně často s podpurným *-d*, v řec. nedoložen; dodávám, že v litevských *o*-kmenech je tento sufix dochován v obou případech: I.sg je homonymní s N/A.du).

Sufix *-i* lat. neparadigmatizovala a přežívá jen v neproduktivních adverbialních derivátech typu *rurī*, *domī* < *domo-i*; varianta *-ei* byla paradigma-tizována jako D.sg, cf. *dominō* < *domino-ei*.

Sufixy *-es* (→ posesivita) i *-om* (→ partitivita) daly vzniknout lat., ba IE genitívu. Že první vytvořil G.sg a druhý G.pl, je dáno tím, že posesív se spíš vztahuje k jedinci, partitiv k množství (cf. lat. dvojí G *uestrum* vs. *uestri* oproti jedinému G *tui*).

Pro IE «proto-nominativ» (sufix *-s*) je důležité, že vystupuje v soudech jak kategoriálních, tak thetických, takže ani v thetických větách jako *ecce*, *amicus*; *ecce*, *amicus optimus*; *ecce*, *amicus uenit* jej nemůže zastoupit *casus indefinitivus*.

Všem starým IE jazykům je společné, že jmenné koncovky vyjadřují vždy zároveň a neoddělitelně pád i číslo. Výše uvedené základní **d-f** sufixy jsou vůči číslu indiferentní, v **p-f** morfologii se vesměs uplatnily v sg (o plurálové interpretaci *-om* jsem již hovořil). Výchozí IE stav zřejmě disponoval dvěma sufixy, jež souvisí s mnohostí: *-e/-H₁* jako ne-jednotlivost u životných a *-ā/-ǎ* jako kolektivnost u neživotných. Oba byly vůči sémantickým rysům "samostatnosti", "závislosti" a "postiženosti" indiferentní: duál ani plurál neutra v žádném IE jazyce nerozlišují N vs. A.

Vznik N.pl se sufixem *-es* vykládá autorka (2.3.2.1, s.71) tak, že k nesingulárovému tvaru na *-e*, který stál v opozici k proto-N.sg na *-s*, přistoupil příznak *-s* : "samostatný", "nezávislý". Upozorňuje však, že IE N.pl mohl vzniknout i bez *-s* druhotnou sémantizací tvarů, které snad prvotně byly pouze sandhi-ovými variantami nesinguláru, cf. řec. τὸ ἀνθρώπων vs. οἱ ἄνθρωποι. To se týká *o*-kmenů velké části starých IE jazyků, jakož i řec. a lat. *ā*-kmenů; jde nicméně o pozdější inovaci.

N.pl na *-es* je zajímavým případem aditivity morfémů, podobně jako A.pl, jehož koncovka vznikla spojením sufixů *-m* a *-s*, aby se opoziční trojúhelník N : A, N : N.pl doplnil protiklady A : A.pl, N.pl : A.pl na čtverec. Morfém *-s*, který v sg stál proti *-m*, se k němu nyní připojuje ve změněném významu coby příznak individuální, autonomní mnohosti. Další plurálové pády (kromě G.pl) vznikají v **p-f** stadiu jednotlivých IE jazyků nejednotně pomocí různých sufixů, k nimž *per analogiam* s N&A.pl přistupovalo *-s* coby příznak plurálu. Nejde

přítom o aglutinaci podle vzorce "pád plurálu = pád singuláru + morfém množného čísla". Původní nesingulárnost jakožto "indiferentní nejednotlivost" přežila na okraji IE morfologických paradigmat coby duál, číslo pádově defektivní.

Pojednání o deklinaci uzavírá charakteristika flekčních paradigmat latiny (2.5). Zajímavá je myšlenka (2.4.6.2, s.91), že latinské morfologické paradigma spojuje IE tvary, které byly původně specifické pro jména životná (N, A, G, D a L — coby vedlejší složku ablativu i genitivu) a neživotná (I coby hlavní složku ablativu). Řecké paradigma totiž obsahuje jedině pády vycházející ze základního **d-f** inventáře *-s*, *-m*, *-i*, přičemž nerozlišuje D vs. L (*-ei* vs. *-i*).

2.1 Je škoda, že se autorka nijak nevyjadřuje k (*j*)ā-kmenům (jsou IE téměř universální) ani k ē-kmenům (představují latinsko-baltskou zvláštnost), toliko poznamenávajíc (2.2.1, s.62), že kolektiva na *-ā/-ǎ* zřejmě vycházejí ze stejného sufixu *-eH₂* jako ženská abstrakta. Flekční paradigma (*j*)ā-kmenů je přitom vzhledem k výše popsanému procesu paradigmatické velice zvláštní: A.sg má na *-m* (oproti absolutivu — sg. neutra, kolektivu — pl. neutra i nesinguláru — du.), což (*j*)ā-abstrakta řadí k **d-f** třídě životných, N.sg má totéž paradigma bez koncovky, tedy v absolutivu, což naopak řadí (*j*)ā-abstrakta k **d-f** třídě neživotných. Abychom rozpor odstranili, musíme předpokládat, že se (*j*)ā-kmeny konstituovaly až v nějakém pokročilejším stadiu **p-f** vývoje IE jazyků, které na rozlišování životnosti a neživotnosti již nehledělo. Ostatně v chetitštině, nejstarším doloženém IE jazyce (doloženém však jako všechny ostatní už coby **p-f** typ), (*j*)ā-kmeny zcela chybí. Přijmeme-li navržený předpoklad, získáváme tak nejen silný prostředek relativní chronologie paradigmatického procesu, ale i nový vhléd do vývoje jmenného rodu. Kniha (2.2) se totiž zabývá pouze typologickou charakteristikou latinské rodové kongruence substantiva s adjektivem oproti mad'arštině, svahilštině a balkánským jazykům.

Využiji příležitosti a otázku jmenného rodu rozvedu. Rozlišuje-li autorka při přechodu od **d-f** k **p-f** typu dvě úrovně rodových opozic, životný vs. neživotný a mužský vs. ženský vs. střední, je podle mě nezbytné dodat, že tripartitní systém vznikl až vyčleněním (*j*)ā-kmenů (jejich paradigma, jak jsme viděli, oslabuje opozici živ. vs. neživ.) coby prototypických feminín. (Na tom nic nemění přirozený rod lat. *scriba*, řec. ποιητής, sl. *vладыка*, lit. *vaidià*, kterážto slova mohou vykazovat i jisté zvláštnosti ve flekčním paradigmatu, jak vidíme v řečtině, či v pozdějším vývoji některých slovanských jazyků). Jediný starý IE jazyk, který nemá femininum (chetitština), je také jediný, který nemá (*j*)ā-deklinaci.

Podívejme se blíže na paradigmatické adjektiv a participií. Mají-li základní IE deklinační (kromě (*j*)ā-kmenů) adjektiva, rozlišují jen rod životný a neživotný, jak o tom svědčí řec. *o*-kmenová kompozita, cf. νεόκοτος (živ.) vs. νεόκοτον (neživ.). Teprve přistoupi-li k nim ā-kmenová varianta, můžeme v **p-f** systému nejen interpretovat životný rod jako maskulínium a neživotný jako neutrum, cf. νέος (m)- νέον (n) — νέᾱ (f), ale i reinterpretovat νεόκοτος (živ. → m/f) — νεόκοτον (neživ. → n). Stejný účinek vyvolává paradigmatické propojení *o*-a ā-kmenových adjektiv v litevském *naũjas* (m) — *naũja* (n) — *naujà* (f), v lat. *nouus* (m) — *nouum* (n) — *noua* (f).

Na rozdíl od řečtiny (i lit.) nedoplňuje latina (*j*)ā-kmenovými podobami další adjektivní paradigmat. Přestože má *u*-kmenová substantiva (IV. dekl.), ztratila *u*-kmenová adjektiva, která se, doplněna *jā*-kmenovými feminíny, dobře udržela v řec. γλυκός (m) — γλυκὺ (n) — γλυκεῖα (f), lit. *skanùs* (m) — *skanù* (n) — *skanì* (f). Lat. adj. III. dekl. (*i*-kmeny a konsonantické kmeny) jsou dvourodá, rozlišující životnost (m/f) vs. neživotnost (n). To platí nejen o dvojevýchodných (N.sg *leuis* — *leue*), ale i jednovýchodných, která systematicky rozlišují

N.sg *homo felix* — *tempus felix* vs. A.sg *hominem felicem* — *tempus felix* vs. N.pl *homines felices* — *tempora felicia*. Lat. III. deklinace nesystematicky rozšiřuje rodovou dvojici m/f vs. n o zvláštní tvar pro rod mužský (!), cf. *acer* (m) — *acris* (f) — *acre* (n), *celer* (m) — *celeris* (f) — *celere* (n), *saluber* (m) — *salubris* (f) — *salubre* (n) vedle *salubris* (m/f) — *salubre* (n). Toto rozlišení se ve flekčním paradigmatu týká jedině N.sg a je z IE hlediska zcela neobvyklé.

Nesystematičnost v řec. přechylování je jiného druhu: adjektíva *d/t*-kmenů jsou pouze dvojnýchodná, participia však trojnýchodná, cf. εὐχαρις (m/f) — εὐχαρι (n) vs. πεφυκώς (m) — πεφυκός (n) — πεφυκυῖα (f); *n*-kmenová adjektíva jsou vesměs dvojnýchodná, existují ale i trojnýchodné příklady, cf. ἄρρην (m/f) — ἄρρεν (n) vs. τέρην (m) — τέρεν (n) — τέρεινα (f) < τερεν-*ja*, σῶφρων (m/f) — σῶφρον (n) vs. μέλας (m) — μέλαν (n) — μέλαινα (f) < μελαν-*ja*; *s*-kmeny jsou jenom dvojnýchodné, cf. ὑγιής (m/f) — ὑγιές (n).

Všimněme si ještě rozdílů v morfologickém mechanismu přechylování: lat., řeč. i lit. tvoří feminína k (*j*)*o*-kmenům tím, že thema -(*j*)*o*- nahradí thematem -(*j*)*ā*-; k ostatních kmenům tvoří řeč. (i lit.) feminína prostou adjunkcí thematu -*jā*- ke kmeni. Oproti jednovýchodnému, ale dvourodému lat. *nt*-participiu *prae-sens* < *prae-sent-s* (v N.sg vytlačil tvar maskulína i neutrum) stojí třírodé řeč. ὦν (m) < οντ-ς — ὦν (n) < οντ-0 — οὔσα (f) < οντ-*ja*, lit. *ēsqs* (m) < *esant-s* — *ēsqa* (n) < *esant-0* — *ēsanti* (f) < *esant-ja*. Koncovka -*s* v N.sg,m je **d-f** příznakem samostaného živ. jména, příznakem povýtce gramatickým; koncovka -*ja* byla v **d-f** zřejmě prostředkem lexikální derivace (abstraktum), «nulová» koncovka nebyla v **d-f** žádnou koncovkou a holý tvar vyznačoval slovo mimo jakékoliv vztahy.

Ukázal-li jsem, že lat. «jednovýchodná» adjektíva jsou dvourodá, rozlišující živ. a neživ., musím poznamenat, že řecká jednovýchodná jsou opravdu jednorodá, buď živ. (m/f), nebo jen m, či f, a to v důsledku sémantických, nikoliv morfologických omezení: týkají se pouze osob, blíží se substantívům, cf. φιλομήτωρ (m/f), φυγάς (m/f), εὐπάτωρ (m/f) vs. εὐπατρίδης (m) vs. εὐπατρις (f). Použije-li lat. jak spojení *homo* (m) *felix*, tak *tempus* (n) *felix*, použije řeč. pro osobu (živ. → m/f) základního adjektíva μάκαρ, kdežto pro ne-osobu (neživ. → n) slova μακάριον odvozeného od abstrakta μακαρία.

3. Při výkladu latinské konjugace zdůrazňuje H. Kurzová, že morfologický systém latinského slovesa není zjednodušením systému starořecko-staroindického, nýbrž výsledkem svébytného vývoje, který byl stejně inovační jako vývoj řecko-indický. Pro výchozí **d-f** období IE jazyků rekonstruuje dvě základní neopoziční lexikálně-sémantické třídy sloves, **aktivní** a **neaktivní**. Žádná není příznaková, sloveso patří do jedné z nich podle svého lexikálního obsahu. Příslušnost ke třídě se projeví v osobních koncovkách: aktivní slovesa mají konsonantické koncovky (-*m*, -*s*, -*t* pro 1. až 3. osobu sg.), neaktivní vokalické (-*a* < -*H₂e*, -*tha* < -*tH₂e*, -*e/-o* pro 1. až 3. osobu sg.). Jak aktivní, tak neaktivní slovesa mohou být transitivní a směřují ke jménům, jsou-li životná, v (proto-)nominativním a (proto-)akuzativním tvaru. Aktivum údajně vyjadřovalo intenční děj vnějšího konatele, případně zaměřený k vnějším cíli, neaktivum pak děj neintenční, u něhož případný objekt byl vnitřní složkou děje. Zdůrazňuji rozdíl ve vazbě jména ke slovesu a slovesa ke jménu: proto-nominativ vyjadřuje samostatnost a individuálnost subjektu, kdežto aktivum a neaktivum — jeho intenčnost, či neintenčnost. Důležitá je i lexikálně-sémantická příslušnost subjektu: autorka uvádí řec. neakt. δέρκεται, jež s životným podmětem znamená "jasně vidí", s neživotným pak "jasně svítí" — vlastním obsahem je neintenční záření. Pozůstatkem **d-f** dělení jsou *perfecto-praesentia* jako lat. *odi*, *coepi*, řeč. οἶδα, popř. *deponentia/media tantum* jako *sequor*, κείται.

Aktivní slovesa kniha dále dělí na **dokonavá** a **nedokonavá**, neaktivní na **stavová** a **průběhová**. Jde o vnitřní lexikálně-sémantické dělení, ve kterém se odráží skutečnost, že z rekonstruované aktivní řady koncovek vychází jak aorist, tak (athematický) prézens, z neaktivní zase koncovky perfekta i media. Rozdíl mezi základními třídami je dán diathesí, mezi podtřídami v obou případech videm. Latina a řečtina se liší tím, které lexikálně-sémantické rozdílly ve své morfologii paradigmaticizovaly. Latina ztotožnila stavové neaktivum s dokonavým aktivem, a to na základě dokonavosti. Z toho vzešla morfologická kategorie *perfectum* podávající stav coby završení jistého předchozího děje. Zbývající třídy nedokonavého aktiva a průběhového neaktiva se převedly na kategorie *praesens* a (*medio-*)*passivum*, jimž je společná nedokonavost. (Opisné latinské *perfectum passivi* je výrazně mladší.) Řečtina naopak (společně s védštinou) dokonavé aktivum a stavové neaktivum kategoriálně rozlišila, a to dokonavostí. Tak vznikl protiklad dokonavého aoristu a nedokonavého perfekta. Stejně nedokonavé je sice i neaktivum průběhové, ale to se od předchozího liší právě průběhovostí (procesuálností) a bylo systematizováno v kategorii media. A konečně nedokonavé aktivum se od nedokonavého media liší agentností — odtud řec. prézens aktiva. Odrážejí tedy řecké morfologické kategorie lépe výchozí lexikálně-sémantické rozdělení, ovšem za cenu podstatně větších morfologických inovací: k nedokonavému aktivnímu δείκνυμι bylo třeba vytvořit jako dokonavý aorist ἔδειξα, tak nedokonavé perfectum δέδειχα, zatímco analogické lat. *dico* má k sobě jediné *dixi*. Při rozsahu řecké inovace se ztratila původní distribuce morfologických prostředků: lat. sigmatické perfectum ještě poukazuje na pův. aktivní slovesa, řecký sigmatický aorist došel téměř universálního uplatnění; reduplikace, původně prostředek emfatický, nevázaný na sémantické třídy, se druhotně stala v řečtině povinným příznakem perfekta.

Společným podnětem řecké i latinské paradigmaticizace bylo ustavení thematického prézentu (z IE jazyků chybí pouze v chetitštině), slovního tvaru, jenž vyjadřuje aktuální proces aktivního i neaktivního slovesa. Z jedné strany tento tvar funkčně vytlačil athematický «proto-prézens» nedokonavých aktivních sloves, z druhé strany vytvořil procesuální protějšek ke stavovému neaktivum, cf. lat. *uidi* → *uideo*, *liqui* → *linquo*, řec. λέλοιπα (reduplikační λε-je druhotné) → λείπω (řec. byla navíc nucena utvořit též aktivní aorist ἔλιπον). Díky své binaritě se latinská vidová opozice thematického prézentu *uideo* a perfekta *uidi* mohla snadno rozvinout podle vztahu předčasnosti a následnosti do paralelních řad *uidebam* (imperfectum) — *uideo* (praesens) — *uidebo* (futurum) a *uideram* (plusquamperfectum) — *uidi* (perfectum) — *uidero* (futurum exactum). Řecká ternární opozice (λείπω vs. λέλοιπα vs. ἔλιπον) časové řady nesytematizovala, ba leckdy ani nedospěla k jednotnému slovesu, cf. ὀρώ — εἶδον — δέδορκα/ὄπωπα. Řecký nedokonavý vid (procesuální) zná toliko prézens a imperfectum, dokonavý vid má jediný člen (aorist), takže vůbec neumožňuje opozici relačního času, futurum stojí mimo uvedený vidový systém a pouze perfectum vytvořilo (velmi okrajové!) tvary *plusquamperfectum* a *futurum exactum*.

Dokud se thematický prézens nestal ústředním bodem morfologické soustavy, předpokládá rekonstrukce, byl základním slovesným časem neaktuální děj, jemuž autorka říká injunktív. Ten mohl být upřesňován enklitickou částicí *-i* (aktuální přítomnost; doložena ve všech IE jazycích), popř. proklitickým *e-* (již neaktuální minulost; doloženo v systému indo-írán., řec. a armén.). Tak 1.sg. řec. akt. athematického slovesa *φη-μ (injunktív) vede na prézens φη-μ-ι i na imperfectum ἔ-φη-ν. Stejný vokalismus, upozorňuje autorka, se uplatňuje i při reduplikaci v prézentu vs. perfektu, cf. δίδωμι vs. δέδωκα.

Když později thematický prézens převzal athematické tvary jako alomorfní varianty, převzal spolu s nimi i část neaktuálního významu. Přesto vyvstala potřeba nových tvarů vyjadřujících neaktuální obsah. Uplatnily se pak v morfologickém systému jako imperfectum,

futúrum, konjunktív, popř. optatív. Řečtina při jejich odvozování používala především thematického vokálu *e/o* (v různých stupních), latina především vokalických formantů *-ā-*, *-ē-*, kterými navíc produktivně tvoří denominální slovesa. Zmíněné vokalické elementy se přitom často kombinují s konsonantickými sufixy vycházejícími z IE *-s-* a *-dh-*.

V poslední kapitole (3.7) pojednává autorka o latinském imperfektu a futúru. Odmítá «synthetický» výklad, který v koncovkách *-bam* a *-bō* vidí pozůstatek pomocného slovesa "být" (IE **bhū-*). Latinské *-b-* vyvozuje z IE sufixu *-dh-*, z něhož vychází i řecké pasívum a germánské préteritum. (IE *dh* má v latině za hláskové response jak *d*, tak *b*, cf. řec. $\pi\lambda\eta\theta\omicron\varsigma$ — lat. *plebs*, sti, *madhya-* — lat. *medius*.) Kurzová rozšiřuje Erhartův a Pohlův výklad paralelismů mezi latinským a slovanským préteritem (*-ē-* zakončení v kmeni, *-ā-* sufix v koncovce) o charakteristiku «vkladné souhlásky» *-b-*. Ta je, jak ukázal v obecném IE kontextu Benveniste, stavová, zvláště pak završeně stavová. Konstituovalo se tedy latinské imperfektum, poté co se slovesný systém přeorientoval z neaktuálního injunktívu na aktuálnější thematický prézens, jako neaktuální terminatívum. Futúrum na *-bō* se utvořilo později, analogicky k imperfektu.

Distribuce IE sufixů *-s-* a *-dh-* názorně dokládá rozdíl mezi **d-f** a **p-f** typem: ve starším, derivačně flexivním stadiu se pojily pouze s aktivními (*-s-*) nebo pouze s neaktivními (*-dh-*) kořeny, v pozdějším, paradigmaticky flexivním stadiu tato výlučnost padla a oba sufixy se stávají prostředky flekční paradigmaticky.

4. Helena Kurzová se v recensované monografii omezuje pouze na centrální partie latinské deklinace a konjugace. Může přitom odkazovat ke své rozsáhlé předchozí práci morfo-syntaktické. Otevírá řadu otázek a nabízí nové pohledy ve vědách tak klasických jako klasická filologie a indoevropská komparatistika. To je, myslím si, v době, jež impotenci omlouvá coby postmodernismus, jejím největším přínosem.

Relaturus recensuit T.Hoskovec